

JAARBOEK

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt”

TE

AMSTERDAM

Commissie van Redactie :

Dr. W. F. BAX (Amsterdam).

Dr. H. ENNO VAN GELDER (Voorburg).

Dr. J. W. A. VAN HENGEL (Utrecht).

Dr. J. H. JONGKEES (Bussum).

Dr. A. N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA (Amsterdam).

XXXVII 1950,
EERSTE GEDEELTE.

AMSTERDAM

UITGAVE VAN HET GENOOTSCHAP

1950

MUNTGEWICHTDOOSJES, IN HET BEZIT VAN HET
PHYSISCH LABORATORIUM EN HET UNIVERSITEITS-
MUSEUM TE UTRECHT

door

J. G. VAN CITTERT-EYMERS EN P. H. VAN CITTERT

Door de voortreffelijke arbeid van de heren Sassen¹⁾ en van Kerkwijk²⁾ is het mogelijk geworden de meeste muntgewichten zowel wat betreft hun benaming als de eventuele merken van hun makers te identificeren. Daar de werkzaamheden van beide bovengenoemde heren steeds in dit tijdschrift verschenen zijn, leek het ons het beste ook hier mede te delen welke doosjes in de Utrechtse verzameling voorkomen. Met behulp van de gegevens uit de etiketten in sommige doosjes, de bovengenoemde artikelen, en het boek *Manuel des Poids monétaires* van A. Dieudonné is het ons gelukt bijna alle muntgewichten te identificeren.

De volgende doosjes zijn aanwezig:

1. U.M. 214 *Muntgewichtendoos van Jan Kaen 1629.*

Grote perenhouten doos, formaat 260 × 120 × 35 mm, gesloten met 3 metalen haakjes. In de deksel zijn aan de buiten- en binnenkant figuurtjes geslagen. Aan de binnenkant is een ongekleurde etikette geplakt (als genoemd bij Sassen), bevattende de afbeeldingen van 13 muntgewichten, een prentje van een geldtellend echtpaar, dat door de dood verrast wordt (Luc. 12), gesigneerd Blon fecit en op die etikette staat ook gedrukt: „Alle Goud wort gewogen met de Remedie van aesen int huysken de aes ad 2 stuyv.“. In de deksel is ook een schuifje, waarin de asen zitten; met inkt is onderaan de deksel geschreven: „Gemaect Bij mij Jan Kaen inde Halsteegh in het Goutgewicht 1629“.

¹⁾ Aug. Sassen, *Tijdschrift* XX (1912), blz. 83—120.

²⁾ A. O. van Kerkwijk, *Jaarboek* XXVI (1939), blz. 82—123.

In de doos zit een grote metalen weegschaal met één ronde ongesigneerde schaal en één driehoekige schaal, die het merk van Jacob Listingh draagt³⁾. Links en rechts van de balans vindt men aan beide kanten 20 vakjes; opschriften der hokjes zijn met inkt geschreven. Bijna alle muntgewichten dragen aan de achterzijde het merk van Wouter Koenen, 4 zijn er met het merk van G. de Nève met jaartal 1644.

2. U.M. 217. *Muntgewichtendoos van G. de Nève 1645.*

Perenhouten doos met laadje, formaat 155 × 90 × 33 mm, gesloten met 2 metalen haakjes. De buitenkant van de deksel is versierd met rechte lijnen, op de onbewerkte binnenkant is een ongekleurde etikette geplakt, gesigneerd Blon fecit. Hierop vindt men 13 afbeeldingen van muntgewichten, de dood die een geldwegende man verrast en het opschrift, helaas beschadigd: „Guilliam de Neve maect deese goutgewichten inde goutschal In de ... T'amst...". In het doosje, boven het juk van de balans staat met inkt geschreven: „Guilliam de Neve Maect dese gewichte Inde goutschael Inde Warmoestraet 1645”.

Het balansje heeft een rond, ongesigneerd schaalje en een driehoekig, dat het merk van G. de Nève draagt.

Zowel het doosje als het laadje zijn geheel gevuld met gewichtjes, 32 van de 34 dragen het merk van G. de Nève, met het jaartal 1644, één gewichtje heeft geen merk en één draagt het merk van l'Admiral. Het asenhokje is leeg.

Op het doosje zelf staat het merk, dat bij Sassen onder III vermeld is.

3. U.M. 381. *Muntgewichtendoos van Wouter Koenen?*

Perenhouten doosje met lade, formaat 150 × 88 × 30 mm, gesloten met twee metalen haakjes. Het doosje draagt geen etiket, wel het merk V uit artikel Sassen.

Het balansje heeft één ronde, ongemerkte, schaal en een driehoekige, voorzien van het merk van Wouter Koenen.

³⁾ Voor verwijzing der merken zie bovengenoemd artikel van A. Sassen.

Het laadje is geheel leeg, in het doosje zijn alle hokjes gevuld; de 13 muntgewichtjes dragen alle het merk van Wouter Koenen. Het asenhokje is leeg.

4. U.M. 216. *Muntgewichtendoos van Abr. Groengraft 1734.*

Perenhouten doosje, formaat $130 \times 65 \times 20$ mm, gesloten met één metalen haakje. In de buitenkant van de deksel zijn figuurtjes gebrand; op de binnenkant is een gekleurde etikette geplakt, waarop 13 afbeeldingen van munten, in het midden een ovaal met de woorden: „Deeze Gewigten worden gemaakt bij Ab^m. Groengraft, Ey. M^r. Genl. van Holl. en West Vriesland, in de Kalverstraat tot Amsterdam”, daarboven een Hollandse tuin en er onder het Amsterdamse wapen, gelijk het etiket, weergegeven in het artikel van van Kerkwijk bij l'Admiral, eerste periode. Op ons etiket staat met inkt geschreven „1734!”

Ditmaal draagt het driehoekig balansschaaltje geen merk, maar wel het ronde, nl. dat van l'Admiral.

In de doos zitten 7 hokjes, waarin 14 gewichtjes. Hiervan hebben 6 het merk van l'Admiral, 2 dat van Johannes Linderman en 6 beide genoemde merken. Het asenhokje is leeg.

5. Me 91. *Muntgewichtendoos van Jacob l'Admiral 1748.*

Perenhouten doosje, formaat $125 \times 70 \times 27$ mm, gesloten met één metalen haakje. In de binnenkant van de deksel is een etiket geplakt, geheel als bij U.M. 216, alleen nu met de naam van Jacob l'Admiral en gedateerd 1748. Het doosje was geheel vergaan en is door ons door een nieuw vervangen, maar de oude deksel was onbeschadigd en dus nog gebruikt. Het balansje heeft een rond en een driehoekig schaalje, beide ongemerkt. De opschriften boven de hokjes der muntgewichten waren in het oude doosje nog leesbaar en zijn in het vernieuwde op dezelfde plaatsen aangebracht. In de hokjes zitten ten dele oude muntgewichten, maar ook veel nieuwere. Van de oude gewichten draagt er één het merk van l'Admiral met de jaarletters B en C (herijk der jaren 1761 en 1762, zie van Kerkwijk), één het merk van J. Linderman en de overige 5 als merk een zeer kleine, niet fraai afgewerkte leeuw. Dan is er één gewichtje, waarop staat „10 Gulden”; dit heeft geen merk.

Ook zijn er een 40 Francs- en een 20-Francs-gewichtje, beide met het merk van T. A. Nagel en jaarletter G (d.i. 1815 volgens nasporingen van den heer K. M. C. Zevenboom) en nog twee Schotse muntgewichtjes met hetzelfde merk en jaarletter.

6. U.M. 215. *Muntgewichtendoos van Jan Linderman.*

Perenhouten doosje met laadje, formaat $160 \times 90 \times 34$ mm, gesloten met 2 bewerkte metalen haakjes. De buitenkant van de deksel is bewerkt, in de onbewerkte binnenkant is een gekleurde etikette geplakt met de volgende spreuk: „Een opregt gewigt behaagt den Heer. Een valsse schaal is een grouwe voor Gods OOge seer. Prov. 26” (zie Sassen, etiket bij Isaac Abrahamsen). Tevens vindt men er 13 afbeeldingen van muntgewichten. Onder deze afbeeldingen staat: „Dese Gewigte Worde gemaekt en verkogt bij Jan Linderman, op de Beurs en in de Kalverstraat naast de kerk de Papegay indē Goude Balans tot Amsterdam”.

Ook hier draagt het driehoekig schaalte der balans geen merk en het ronde wel één, nl. van van l'Admiral.

Alle hokjes voor gewichten zijn vol, 12 dragen het merk van l'Admiral, 7 dat van Johannes Linderman, 11 dat van beiden en 3 geen merk. Jaarletters zijn hier niet aanwezig. In het asenhokje zitten vele asen.

7. Me 94.

Grote perenhouten doos met een aan binnen- en buitenkant bewerkte deksel. Bovendien is aan de binnenkant een ongekleurde etikette geplakt, geheel gelijk aan die beschreven bij de doos van Jan Kaen (1). Van de balans zijn alleen de twee koperen schalen aanwezig, beide ongestempeld; het juk ontbreekt dus.

Slechts bij een enkel der vele muntgewichtshokjes staat met inkt, zeer slordig iets bijgeschreven.

De gewichtjes zijn zeer uiteenlopend gemerkt:

18 gewichtjes zijn ongemerkt.

12 gewichtjes zijn gemerkt door l'Admiral, 9 daarvan dragen bovendien jaarletter A, één heeft jaarletter B.

1 gewichtje heeft merk van Wouter Koenen,

1 gewichtje heeft merk van G. de Nève,

- 1 gewichtje heeft merk van G. de Nève,
- 1 gewichtje heeft merk van Johannes Linderman,
- 1 gewichtje heeft als merk de zeer kleine leeuw, beschreven bij
doosje 5,
- 1 gewichtje heeft als merk grote leeuw met S in de krul van de
staart,
- 1 gewichtje heeft als merk grote leeuw met V er onder,
beide laatste van Roelof v. d. Schure?

Verder is aan de *bovenkant* van 9 gewichtjes een M ingeslagen, welke letter veel groter is dan de jaarletters A, B of C, die we tot nu toe tegenkwamen.

In het asenhokje zit verzwaarmateriaal.

8. Me 92.

Eenvoudig, totaal onbewerkt houten doosje. Het balansje heeft 2 ronde schaaltes, in beide is het merk $\frac{CM}{8}$ geslagen. Bij de hokjes staan de namen der muntgewichten in het Duits bijgeschreven. Er zitten echter Hollandse muntgewichten in. Deze zijn alle ongemerkt, op één na, dat weer het teken van die zeer kleine leeuw heeft. In het asenhokje zitten vele asen.

9. Me 93.

Grote houten doos, waarvan de deksel ontbreekt. Van de balans is alleen maar het scharnierbare juk aanwezig met één ronde, ongemerkte koperen schaal. De doos bevat een wonderlijk mengmoes van gewichten, nl.:

- 6 „gewone” muntgewichten, die geen merk dragen,
- 1 muntgewicht met het merk van Jan Kaen, jaartal 1639,
- 3 muntgewichten met het merk van l'Admiral, jaarletter A (1760)
op de achterkant en M op de voorkant.

Op de overige muntgewichten zijn de namen in letters geslagen, in plaats van in beelden, nl.:

- 1 „kruisrijksdaalder” met aan de voorkant jaarletters A en L, (hoog 5 à 6 mm), merk Jan Kaen,
- 2 „kruisrijksdaalder”s met het merk van Jan Kaen alleen,
verder een „ZIL FRAN KROON”, 2 × „2 GULDE”, 3 × „1½ GULDE”.

„1 GULDE”, „NAPON DOR 40 FR”, „CRUYS RIJKS DAALD”, „RYKS OF BANKD.AALDE” en een „3 GULDE”, alle ongemerkt.

Bovendien zijn er in de verzameling nog enkele Duitse muntgewichtdoosjes, een ducatenbalansje en een goudbalansje van Jecker uit Parijs, waarop men met behulp van een looppengewicht de voornaamste Europese munten kan wegen; in de deksel zit nl. een lijst, waarop de gewichten van de voornaamste Europese munten aangegeven staan. Maar aangezien deze laatstgenoemde balansen geen van alle van Hollands maaksel zijn, willen wij er in dit artikel niet verder op ingaan.

Naast de beschrijving der doosjes hebben we een lijst gemaakt van de *waarde der munten, zoals deze op voorkomende etiketten* te vinden zijn (Tabel I).

Men ziet soms een uitgesproken waardeverloop met de tijd en bv. bij de pistool ook een plotselinge waardesprong. Ook kan men opmerken, dat sommige geldstukken hier veel in de 17e eeuw voorkomen en weinig of niet in de 18e eeuw, andere juist omgekeerd, terwijl er ook geldstukken zijn, die in beide eeuwen gebruikt werden. Dit hangt nauw samen met de geschiedkundige betekenis van sommige munten en is omgekeerd ook een middel om doosjes ruwweg te dateren. Zo is bv. de kans groot dat Me 94 uit de 17e eeuw komt en dat Barent de Rooy en de familie Linderman in de 18e eeuw thuis horen.

Daarnaast hebben wij ook alle gewichtjes uit de dozen *gewogen*. Dit levert enige verrassende resultaten op. Allereerst valt het op hoe nauwkeurig de gewichten van muntgewichten en hun onderdelen zich verhouden, dit in tegenstelling met bv. doosjes van enige Duitse muntgewichtmakers, waar men zeer grote verschillen ziet. Voorbeelden van bovengenoemde nauwkeurigheid vindt men in Tabel II. Men merkt echter ook op, dat sommige muntgewichten, die zowel in 17e als 18e eeuwse doosjes voorkomen, dan systematisch in gewicht verschillen, bv.: pistool en onderdelen vindt men bij Jan Kaen (1629) en G. de Nève (1645) van 6,83 gram; de latere nl. die bij Groengraft (1734), l'Admiral (1748) en J. Linderman wegen 6,72 gram (met veelvoud er van). (Dit is een argu-

TABEL I.

Maker en jaartal	Abrahamen 1640	J. Listingh 1650	G. de Nève 1650	v. d. Schure 1660	B. d. Rooy	Joh. Linderman	Hendrik Linderman	M. Groengraff 1749	Jacob l'Admiral 1745	? Me 94	Jan Kaen 1629	G. de Nève 1645	A. Groengraff 1735	J. Linderman	J. l'Admiral 1748	
<i>Munt</i>																
Carolus		11 g. 10 st.		11 g. 10 st.	12 g.	12 g. 12 st.	12 g.	12 g.	12 g.				12 g.	12 g. 12 st.	12 g.	
Jacobus		12 12		12 12												
Merleton					9	9 —	9	9						9	—	
Gini					11	11 11	11	11	11				11	11 11	11	
Angelot	6 g. 4 st.	7 —	6 g. 11 st.	7 —						6 g. 4 st.	7 g. 4 st.	6 g. 4 st.				
Dub. Ducaat	? 10	9 10	8 18	9 10					10	8 10	8 10	8 10	10	10 10	10	
Enk. "					5	5 5	5	5	5					5 5	5	
Goud. "		14 —		14 —	15	15 15	15	15	15				15	15 15	15	
Hong. "	4 5	4 15	4 5	4 5						4 5	4 5	4 5				
Rozennobel	9 6	10 10		10 10	11	11 11	11	11	11	9 6	9 6	8 6	11	11 11	11	
Hendr. nob.	8 6	9 6	9 6	9 6						8 6	8 6	8 6				
Vlaams nob.	8 —		8 —							8	8	8				
Albertyn	5 13	6 6	5 13	6 6						5 15	5 13	5 13				
Fr. kroon	3 18	4 8	3 18	4 8						3 18	3 18	3 18				
Fr. Pistool								9	9				9		9	
Crusaat					15	15 —	15	14½	14½				14½	17	14½	
Pistool 4	15 8		15 18													
Pistool 2	7 14	8 10	7 14	17 —	18	18 18	18	18	18	7 14	7 14	7 14	18	18 18	18	
Pistool 1	3 17	8 10	3 17	8 10	9	9 9	9	9	9	3 17	3 17	3 17		9 9		
Son Pistool					11	11 11	11	11	11					11 11		
Goud. Ryder	11 6	12 12	11 6	12 12						11 6	11 6	11 6				
Friese "	3 13		3 13							3 13	3 13	3 13				
Holl. "					13	13 13	13	13	13				13	13 13	13	
½ Holl. "											5 13	5 13		6 10		
Goud Gld.	3 2		3 2		4	4 4	4	4	4	3 2	3 2	3 2	4			3½

← uit artikel Sassen →

← uit collectie Phys. Lab. Utrecht →

Waarde van de muntgewichten, voorkomende op de etiketten in muntgewichtdoosjes.

TABEL II.

Merk	J. Kaen 1628	W. Koenen	G. de Nève 1644	v. d. Schure? ca. 1659	l'Admiral ca. 1750	J. Linderman	Kleine leeuw	Geen
Munt Crusaat		12,293 12,292 6,149	12,291 6,147		10,744 AM 10,764 5,374 AM	10,764 10,842 5,380 5,362 2,691 2,687		2,655 2,679
Pistool	13,674 6,832 3,414	13,672 3,411	13,667 6,829 3,418	3,341	26,805 M 13,446 13,415 A 13,408 6,726 6,719 3,360 3,359	13,408 3,360 3,359 3,362	6,721 6,707 3,344	6,722
Holl. Ryder	9,987 4,995	9,996	9,994 4,995		9,969 9,970 4,980	9,959	4,970	
Goudgulden	3,283	3,282	3,283		3,275	3,275		
Albertijn	5,173 2,928	2,926	5,185 2,908		5,162 2,573			5,144 2,571
Hendr. nobel	6,830 3,416	3,416	6,838 3,422			6,818		6,788 3,412
Rozennobel	7,685 3,841	7,690	7,690 3,845		7,683 7,690 3,838	7,683 7,690 3,838		
Brab. leeuw		11,137	11,140		11,039 11,047 5,517 5,529	5,529		5,497
(Dubb.) ducaat	7,029 3,515	7,036	7,047		6,965 6,956 BC 6,976 6,935 3,469 AM 3,482			
Angelot	5,130 2,562		5,130 2,564	5,120				
Gini					8,268 8,256 AM 8,331 4,168 4,135	4,168 4,135	4,096	4,099 2,050
Carolus		9,080	9,074 4,536 4,538 2,269 2,268		9,083 4,527 2,261	9,083 4,527		9,051

Overzicht van de huidige gewichten (in grammen aangegeven) van een aantal der muntgewichten uit de Collectie. Letters achter de gewichten vermeld, zijn jaarletters, die op deze gewichten als teken van herijk geslagen zijn.

ment te meer om Jan Linderman in de 18e eeuw te rangschikken). Ook de dubbele ducaat weegt bij Jan Kaen, Wouter Koenen en G. de Nève 7,03 tot 7,05 gram, bij l'Admiral gemiddeld 6,96 gram. De Hollandse Ryder en de crusaat vertonen een analoog verloop, terwijl bv. daartegenover de Carolis geen verloop met de tijd vertoont.

Nu moet allereerst opgemerkt worden, dat lang niet al onze muntgewichten in tabel II verwerkt zijn, maar alleen diegenen, waarvan exemplaren aanwezig waren van meerdere makers.

Uit tabel I en II samen lijken dus de volgende conclusies gerechtvaardigd:

1. Barent de Rooy behoort tot de 18e eeuw (tabel I).
2. Joh. Linderman behoort tot de 18e eeuw (tabel I en II).
3. Me 94 is gemaakt in de 17e eeuw (tabel I).
4. Het merk, bestaande uit de kleine, slordig afgewerkte leeuw, voorkomende in doosje 5 (van Jacob l'Admiral, 1748) stamt ook uit de 18e eeuw (tabel II).

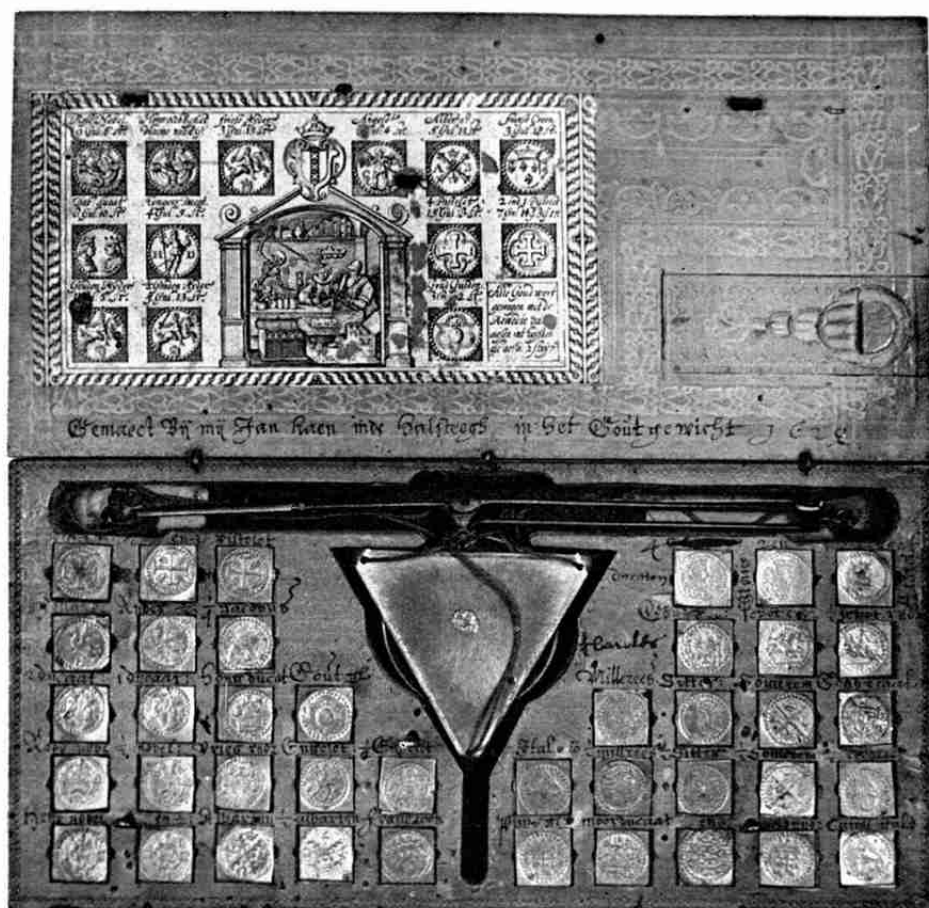
Het zou zeer aanbevelenswaard zijn de gegevens, vermeld in beide tabellen, uit te breiden voor een groot aantal muntgewichten, dozen en makers. Indien men ons meerdere dezer gegevens ter beschikking zou willen stellen, zullen wij ze gaarne verwerken, want hoe uitgebreider het materiaal is, des te meer mogelijkheden zijn er om doosjes en muntgewichten, die geen merk dragen, met meer of minder zekerheid te dateren.

Utrecht.

Physisch Laboratorium der
Rijksuniversiteit.

Noot bij de correctie :

Het merk van die kleine leeuw, voorkomende op muntgewichtjes in de doosjes, onder 5 en 8 genoemd, komt ook voor op een gewicht van 4 engelsen van A. Groengraft, zodat dit teken zeer waarschijnlijk aan hem toegekend moet worden, hetgeen klopt met conclusie 4, dat het uit de 18e eeuw zou zijn.

Muntgewichtdoosje gemaakt door Jan Kaen (geopend).